

Kiemelkedően fontos társadalompolitikai feladat a lakásépítés meggyorsítása, és ennek érdekében megfelelő üzemi alapok felhasználásának a biztosítása. Szociálpolitikai megfontolásnak kell érvényesülnie a még alacsony keresetű dolgozók bérének az emelésében. Megfontolandó, hogy hogyan, miként használják fel a vállalatok a rendelkezésükre álló pénzügyi alapokat a legcélszerűbben. [...] Nem jelentkeznek mindenütt egyformán és azonos súllyal a megoldásra váró gondok és problémák, de megoldásukkal mindenütt foglalkozni kell.

Az üzemi gazdasági vezetők, a szövetkezetek, a párt- és szakszervezeti szervek – a fiatalok részvételével – jó, ha feltárják, és összegzik, mit kell megoldaniuk. Tervbe kell foglalni a feladatokat, megvizsgálva megoldásuk anyagi lehetőségeit, szorgalmazva, segítve, ellenőrizve a végrehajtást. Ebben foglalható össze a gazdasági vezetők, a párt- és szakszervezeti szervek feladata az üzemi szociálpolitika fejlesztésében.

Egészségesen fejlődő szocialista társadalmi rendünk mélységes humanitással, a növekvő gazdasági lehetőségek birtokában megoldja társadalmi kötelezettségét. Az elmúlt húsz esztendőben elért kimagasló eredmények biztosítékot nyújtanak erre. Újabb erő hatja át gazdasági életünket, a gazdaságilag hatékonyabb termelésre való törekvés több nyereséget, hasznot, egészében véve több nemzeti jövedelmet eredményez. A fokozódó társadalmi aktivitás, a szocialista tudat fejlődése is nagy hatással lesz a szociálpolitika fejlesztésére. A társadalmilag szervezett gondoskodáson kívül várható, hogy javul az egyes emberek, a családok magatartása, gondoskodása is a hozzájuk közelálló rászorultakról. Új, szocialista társadalmi rendünk teljes felépítésének időszaka jogos reményeket kelt arra, hogy a szociálpolitika keretében mindazok, akiket ez megillet, magasabb színvonalon részesüljenek a számukra szükséges és biztonságot adó ellátásban.

4.2.3. „Jólét” és szegénység – életmód a Kádár-korszakban

BOKOR ÁGNES

Szegénység a mai Magyarországon.

Budapest, 1987, Magvető. 69–82.

Bokor Ágnes (Budapest, 1953 –) közgazdász, szociológus. Apja, Bokor László irodalomtörténész. 1985-ban kutatásaiért elnyerte a Magyar Szociológiai Társaság Erdi-díját. Kandidátusi címet szociológiából szerzett 1986-ban. Fő kutatási területe a depriváció és szegénység kérdésköre.

A Szegénység a mai Magyarországon című könyve elsősorban a teljes elnyomóródstól különböző, de a társadalom átlagos életszínvonalától jelentősen elmaradó körülmények között élő csoportok problémáival, az ún. relatív szegénységgel foglalkozik. A mű részletes elemzést nyújt a deprivált és a depriváció által veszélyeztetett társadalmi csoportok helyzetéről, életkörülményeik alakulásáról az 1980-as évek Magyarországon.

A depriváltak demográfiai, családi viszonyaik tekintetében jelentősen eltérnek a társadalom többi csoportjaitól. Ezek az eltérések döntően az életkori összetétel különbségeire épülnek. A depriváltak átlagéletkor majdnem húsz évvel magasabb, mint a nem depriváltaké (59,9–40,5 év). Többségük (56 százalékuk) 60 évesnél idősebb személy, míg a nem depriváltaknak csak egytizede idős. Az 51–60 évesek között megegyezik a depriváltak és a nem depriváltak aránya, a fiatalabb korcsoportokban viszont a depriváltak erősen alulreprezentáltak: a 41–50 évesek 1,8-szor, a 31–40 évesek 2,9-szer, a 18–20 évesek pedig 3,4-szer nagyobb arányban tartoznak a nem depriváltak közé.

A veszélyeztetettek kormegoszlása a depriváltakéval megegyező jellegű, azonban azokénál valamivel kevésbé torz. Átlagéletkoruk 54,3 év, s a 60 évesnél idősebbek aránya közöttük 42 százalék.

Az egyes korcsoportokhoz tartozók esélye a depriváltak közé kerülésre a fiataloktól az idősek felé haladva folyamatosan nő, azonban ugrásszerű esélynövekedésről csak a 60 évesnél idősebbek esetében beszélhetünk. Míg valamennyi korcsoportban a nem depriváltak dominálnak (bár csökkenő mértékben), az időseknél majdhogynem egyenlő arányban találunk nem depriváltakat (32 százalék), veszélyeztetetteket (39 százalék) és depriváltakat (29 százalék). A legidősebb korcsoporttagjainak több mint hétszeres az esélye a depriváltakhoz való tartozásra a legfiatalabb korcsoporthoz képest, de még a második legidősebb kohorszhoz képest is majdnem háromszoros.

A „minél idősebb valaki, annál nagyobb az esélye arra, hogy a depriváltakhoz tartozék” általános tendenciája a 20–25 éveseknél nem érvényesül: a pályakezdés, családalapítás időszakában lévőknek némileg rosszabb a helyzetük, mint a náluk 5–10 évvel idősebbeké. Azoktól kezdve csökken a nem depriváltak aránya, akik 1945-ben egészen fiatalok, vagy másképpen fogalmazva, 1968-ban középkorúak voltak. A nagymérvű csökkenés a felszabadulásakor 25–30, a gazdaságirányítási rendszer reformjakor pedig 45–50 éveseknél kezdődik. Ebből arra következtetünk, hogy a felszabadulást követő változások pozitív hatásaival élni, negatív hatásait kivédeni kevésbé voltak képesek azok, akik életkorukból eredően már lényegében kialakult életfelfogással, értékrendszerrel, illetve megélhetési móddal befejezett iskolai pályafutással rendelkeztek. A reform következtében kibővülő, az életkörülmények javítását eredményező lehetőségek túl későn teremtődtek meg azok számára, akik életútjuk felét-kétharmadát megtették.

A nőknek azért van nagyobb esélyük a depriváltságra, mert az idősebbek között több a nő, s amint láttuk, az idősek többségben vannak a depriváltak között. Míg a nem depriváltaknak alig felel nő, addig a depriváltaknak majdnem kétharmada. Ennek megfelelően a nőknek 13, a férfiaknak pedig csak 8 százaléka deprivált.

A családi állapot szerinti megoszlásra is rányomja a bélyegét az eltérő konstruktúra. Ez elsősorban a deprivált özvegyek magas arányára és a deprivált házások viszonylag alacsony arányára igaz. [...] Ha csak a gyerekes családokat hasonlítjuk össze, kitűnik, hogy a sokgyerekesek gyakrabban depriválódnak: a nem depriváltaknál 7, a depriváltak pedig 30 százalék a sokgyerekesek aránya. Ha az azonos számú gyermeket nevelő családokat vetjük össze, vagyis a deprivációra való esélyeket vizsgáljuk, még szembetűnőbb az egyenlőtlenség. A legkisebb esélye a kétgyerekeseknek van (4 százalék), majd az egykés családok következnek (7 százalék). A kétgyerekesekhez képest a háromgyerekeseknek háromszor, a négy- és többgyerekeseknek pedig tízszer akkora esélyük van depriválódásra. A depriváció és az idős kor erős kapcsolata miatt a gyermekteleneknél a kétgyerekesek gyakoriságának több mint az ötszörösét találjuk. A háromgyerekesek kétharmada, a gyermektelenek fele, a négy- és többgyerekesek kétötöde tartozik csak a nem depriváltak közé. [...]

A depriváltak területi elhelyezkedése mindenféle mutató szerint igen egyenlőtlen. A legszembetűnőbb a Budapest–vidék egyenlőtlensége: az összes személy 20 százaléka lakik a fővárosban, ugyanakkor a depriváltaknak csak 6 százaléka. Ez egyértelmű azzal, hogy a budapestiek csupán 4 százaléka, míg a vidékiek 14 százaléka deprivált. [...] A lakosság fele él s Dunán innen, és 30 százalék a Dunán túl, viszont a depriváltaknak kétharmada lakik a keleti és 28 százaléka a nyugati országrészeken. Az Alföld és az Északi-középhegység lakosainak 16 százaléka deprivált, és 62 százaléka nem deprivált, míg a dunántúliak 11 százaléka deprivált, és 70 százaléka nem deprivált. Ha a keleti országrészt kettéosztjuk Alföldre és északi iparvidékre (Borsod-Abaúj-Zemplén, Nógrád és Heves megyét sorolva az utóbbiba), akkor az északi körzetre a dunántúli és az alföldi adatok közé eső értékeket kapunk. Az Alföld lakosainak van a legnagyobb esélyük a depriválásra. [...]

Az egyes megyékben igen eltérő a depriváltak aránya az összlakosságon belül. A két végpontot Budapest (4 százalék), illetve Szabolcs-Szatmár (27 százalék) képviseli. A keleti és nyugati országrész közötti egyenlőtlenség így is kitűnik: a depriváltak arányának súlyozatlan átlaga az előbbieken 11.3 az utóbbiban pedig 16,3 százalék. A Dunántúlon a várható értéknél alacsonyabb értékszámot mutat Komárom, Fejér, Zala és Veszprém megye, magasabbat pedig Baranya és Vas, míg a többi megye értéke a várható érték körüli (az átlaggal megegyező, vagy attól +1 százalékponttal eltérő). A Dunán innen viszont átlagkörüli érték is csak három megyében: Nógrádban, Csongrádban és Borsod-Abaúj-Zemplénben tapasztalható. A többi hat megyében az átlagot jelentősebben meghaladó arányt találunk, s különösen Szabolcs-Szatmár, Szolnok, Heves és Hajdú-Bihar megyében magas a depriváltak száma a megye összlakosságához képest. A megyék ilyen szempontú rangsorolásához ezt a mutatót tartjuk a legalkalmasabbnak, ezért itt a konkrét arányokat is érdemes közölni. [...]

A depriváltak jóval nagyobb arányban (42 százalék) dolgoznak a szövetkezeti szektorban, mint a nem depriváltak (23 százalék). A depriváltak a magánszektorban is felülreprezentáltak, az egyéni gazdák miatt. A nyugdíjasok szektorális megoszlásából

valószínűsíthető, hogy a depriváció a korábbiakban még erősen kapcsolódott a szervezeteti tagsághoz, hiszen a nyugdíjas depriváltak 52 százaléka dolgozott szervezetekben, míg a nem deprivált nyugdíjasok csak 19 százaléka.

A munkahely népgazdasági ágazata megmutatja, hogy nem általában a szervezetekben, hanem csak a mezőgazdasági termelőszervezetekben vannak relatíve többen a depriváltak, s mind az ipari, mind pedig a tercier ágazatokban alulreprezentáltak, még hozzá az utóbbiakban erősebben, mint az iparban és építőiparban. Az aktív kereső nem depriváltak 42 százaléka a két ipari ágazatban, 43 százaléka pedig a tercier ágazatokban dolgozik, s csak 15 százalékukat foglalkoztatják a mezőgazdaságban. Ezzel szemben a depriváltak 43 százaléka a mezőgazdaságban, 36 százaléka az iparban és 21 százaléka a széles értelemezett szolgáltatásban dolgozik. A háború utáni négy népszámlálás közül az 1960-as adataihoz (39–34–37 százalék) hasonlít leginkább a depriváltak megoszlása az első, második és harmadik népgazdasági ág között. Csak a fizikai dolgozókat tekintve is több mint kétszer annyian vannak a mezőgazdaságban dolgozók a depriváltak (49 százalék), mint a nem depriváltak (19 százalék) között. [...]

Milyen munkakört töltenek be a depriváltak aktív keresők? Kizárólag fizikai munkakört, egyetlen, akár a legegyszerűbb szellemi munkakörben foglalkoztatott sincs köztük, holott a nem depriváltak 37 százaléka szellemi dolgozó (vezető, értelmiségi, egyéb szellemi). A depriváltak nyugdíjasok közül is csak 3 százalék volt szellemi foglalkozású, míg a nem deprivált inaktív keresők 39 százaléka töltött be szellemi munkakört.

Akkor is hatalmas egyenlőtlenséget tapasztalunk, ha csupán a fizikai dolgozókat tekintjük. A nem deprivált segéd munkások és a deprivált szakmunkások, a nem deprivált szakmunkások a deprivált betanított munkások, valamint a nem depriváltak betanított munkások s a deprivált segéd munkások aránya nagyjából megegyezik. (A szakmunkás – betanított munkás – segéd munkás arány a nem depriváltaknál 54:36:10, a depriváltaknál 10:58:32.) Míg tehát a nem depriváltak zöme szakmunkás, és egy töredéke segéd munkás, addig a depriváltak zöme betanított munkás, és egy töredéke szakmunkás. A nyugdíjasoknál ugyanilyen jellegű megoszlást tapasztalunk. A szakmunkás, betanított munkás, segéd munkás kategóriák természetesen igen eltérő jellegű foglalkozásokat takarnak. Igen részletes foglalkozási csoportosítást (a Foglalkozások Osztályozási Rendszerét) használva megállapíthatjuk, hogy a depriváltak körében melyek a leggyakoribb, illetve melyek a nem depriváltakhoz viszonyítva gyakoribb foglalkozások. Ilyen értelemben, a segéd munkán kívül, tipikus deprivált foglalkozásnak a következőket tarthatjuk: növénytermesztő, állatgondozó, erdészeti munkás, hagyományos építőipari foglalkozású, anyagmozgató, rakodómunkás. [...]

A deprivációval veszélyeztetettek foglalkozási szerkezet „modernebb” közülük már többen dolgoznak az állami szektorban, illetve a nem mezőgazdasági, sőt tercier ágazatokban, mint a depriváltak közül, s ez a veszélyeztetett inaktív keresők utolsó foglalkozásával kapcsolatosan is elmondható. Munkáltatójuk népgazdasági súlya valamivel nagyobb, s munkahelyük átlagos nagysága nem is különbözik a nem depriváltakétól. Köztük már jelen van egy 6 százalékot kitevő (művezetőkből és nem

értelmiségi dolgozókból álló) szellemi foglalkozású csoport, s egynegyedük szakmunkás. A veszélyeztetett nyugdíjasoknak 12 százaléka volt szellemi dolgozó, és 19 százaléka szakmunkás. A volt szakmunkások ugyanekkora arányt tesznek ki a nem deprivált nyugdíjasok között is. Foglalkozásuk mobilitási presztízse azonban nem sokkal jobb, mint a depriváltaké, presztízspontszámuk pedig a depriváltakéhoz esik közelebb. Munkájukat többre értékelik, mint a depriváltak, s a nem depriváltakhoz hasonlóan annak figyelemigényességét és felelősségteljességét emeli ki, bár a fizikai nehézséget is közel ugyanennyire hangsúlyozzák. Munkaautonómiájuk, az átlagpontszámokat tekintve, éppen annyival nagyobb a depriváltakénál, mint amennyivel az övék kisebb a nem depriváltakénál. Munkakörülmény-mutatóik alapján egy nehéz feltételek között dolgozó, de viszonylag jól megfizetett csoportjuk körvonalazódik. Általában is úgy tűnik, hogy köztük többen vannak a „felszínen maradásért” extra erőfeszítéseket vállalók. (Ezzel a jelenséggel majd a második gazdaság tárgyalásakor ismét találkozunk.) Átlagos keresetük 12 százalékkal haladja meg a depriváltakét. Munkahelyükkel a nem depriváltakkal egyező arányban és hasonló jellegű indokrendszer miatt elégedettek. A megfelelők keresetét ők említik a legnagyobb arányban (50 százalékuk). Állásukat szintén a nem depriváltakhoz hasonló arányban érzik biztosnak, s az elhelyezkedési lehetőségek megítélésében is hozzájuk hasonlítanak. A munkával kapcsolatos valamennyi szubjektív válasz sejteti, hogy a veszélyeztetettek a nem depriváltakhoz igyekeznek idomulni, hogy a többségi normák követése nekik könnyebben megy. Nem világos azonban, hogy a veszélyeztetetteknek a depriváltakénál némileg jobb munkamegosztásbeli pozíciója nagyobb lojalitásuk eredménye, vagy inkább arról van szó, hogy meglehetősen rossz pozíciójuk ellenére fokozottabb normakövetésre képesek. [...]

Vizsgálatunkban a második gazdaságbeli részvételt, annak tényét, formáit sikeresen fel tudtuk térképezni, az ebből származó jövedelmekről kevéssé megbízhatóak az információink. A részvételi arányok persze nagymértékben attól, milyenfajta tevékenységeket ítélünk a második gazdasághoz tartozónak. Az e téren folyó elméleti vitába nem kívánunk beleszólni, az itt alkalmazott második gazdaság fogalmunk csupán praktikus igényű. Kizárólag taxatív definíciót adunk: a következő tevékenységeket és jövedelemszerzési formákat számítjuk ide: a háztájiban és egyéb formákban folyó mezőgazdasági kistermelést, a másod- és mellékállást, a túlórázást, a szerződésen és megbízáson alapuló, főfoglalkozás mellett végzett tevékenységeket, az ingatlanok teljes vagy részleges bérbeadását, a borraivalót és a hálapénzt

Az egyes részvételi formákat összegezve azt az eredményt kapjuk, hogy a családok 75 százaléka legalább egy tagja révén részese a második gazdaságnak. A depriváltaknál nagyobb részvételi arányt találunk, mint a nem depriváltaknál: 83 százalékot a 72 százalékkal szemben. Ez a háztáji gazdaságok miatt alakul így. A deprivált családok 76 százalékanak van kisebb-nagyobb földje, a nem depriváltaknál csak 59 százalékos ez az arány. Mind a két csoportban valamivel kevesebben vannak azok, akik mezőgazdasági árutermelést folytatnak, mint a csak önellátásra termelők. (Nem depriváltak: 33–26 százalék, depriváltak: 41–35 százalék.) Ily módon a nem depriváltak között valamivel nagyobb arányúak a második gazdaságból pénzjövedelemhez jutó családok.

A nem deprivált személyek 40, a depriváltak 35 százaléka szerez többletjövedelmet. Mindkét csoportnál a mezőgazdasági kistermelés a fő pénzforrás: a nem depriváltaknak mintegy fele, a depriváltaknak 80 százaléka a piacra vitt mezőgazdasági termékekből jut bevételhez. A nem depriváltak között tehát többen vannak az ipari szolgáltató tevékenységet végzők, s azok is, akik mindezt mezőgazdasági árutermeléssel kombinálják. [...]

A deprivációval veszélyeztetettek közül többen tevékenykednek a második gazdaságban, és azon belül is többen annak jövedelemszerző formáiban, mint a depriváltak közül – s nagyobb jövedelemre is tesznek szert. Különösen intenzíven dolgoznak a mezőgazdaságban. Ebből az következik, hogy a veszélyeztetettek részben a második gazdaságnak köszönhetik azt, hogy nem tartoznak a depriváltak közé.

FERGE SÁNDORNÉ – LÁNG GYÖRGYNÉ – KEMÉNY ISTVÁN (SZERK.)

Társadalmi rétegződés Magyarországon

Statisztikai Időszaki Közlemények. 11. köt. Budapest, 1966, KSH. 33–59., 63–69.

A Társadalmi rétegződés Magyarországon című kötet 15 000 háztartás 1963. évi adatait dolgozza fel. Vizsgálja a háztartások összetételét, nagyságát, a családtagok korösszetételét és a gyermekek számát. Elemzi a jövedelmek összetételét, szintjét és szóródását. Elemzi a munkajelleg csoportok közötti jövedelemkülönbségek alakulását, okait, az ezt befolyásoló csoporton belüli tényezőket, és kitér a munkás–alkalmazott–termelőség-összetételű háztartások esetében adódó speciális elemekre. Külön áttekintést nyújt, az életmódot jellemző két legjellemzőbb összetevőről, a lakásviszonyokról és a családok fogyasztásszerkezetéről. Bemutatja a kulturális helyzet fontosabb vonatkozásait, eszközeit, formáit, a kultúrafogyasztással kapcsolatos jellemző magatartásokat munkajelleg csoportok, illetve társadalmi státuszok szerint. Végezetül felvázolja a társadalmi csoport-mobilitás főbb sajátosságait, az egyes társadalmi rétegek származás szerinti összetételét, az intragenerációs és intergenerációs folyamatok jellegzetességeit és az egyes csoportok körében megfogalmazódó célokat a társadalmi munkamegosztásban betöltendő szereppel kapcsolatban.

Az alacsonyjövedelműek között az össznépességben belüli súlyukat messze meghaladó arányban szerepelnek a mezőgazdasági munkások, segédmunkások és természetesen a nyugdíjasok, a magas jövedelműek között pedig a vezetőállásúak, értelmiségiek,